

18.6.54

בין השיר והפרוזה

שני סוגים של אנשי "יודנראט"

מאת טוביה בוז'יקובסקי

התקופה השלוה שעברה על גיטו ביאליסטוק נבעה במידה רבה גם מטעם דומים כלכליים חולפים. העובדות מלמדות אותנו שכמעט כל הגיטאות, גם במקום שראשיה היו אנשים היו הגרועים שבגרועים, ידעו תקופה קצרה או ארוכה יותר של "שלוה". חוץ מה"שקט" גם אחד מאמצעי התרמית הגרמניים. הם נהגו תמיד להושיט את המהלומה ברגע הבלתי צפוי ביותר. מחמת התכסיס האלה, למשל, בא ברנד, זמן קצר לפני האקציה האחרונה בגיטו ווארשא, אל היודנראט ומלבד הבטחתו לספק מצות לפסה, הציע גם, מרוב "דאגה" לאוויר צח בשביל הילדים היהודים, להפוך את הכיסור שלד היודנראט לגינה.

אבל זיוקא הדוגמה ברש סותרת את נתן א. שהיה כאשר יהודי ישר ועסקן ציוני זה, ברש, הועמד לפני הדילמה: להמשיך את דרכו עם הגרועים או עם המחתרתי — הוא בחר בגרועים. הגרועים הגיעו לידו כך שמפקד האירגון היהודי הלוחם ב"ביאליסטוק מרדכי טננבוים נאלץ היה להסתתר מפני המשטרה של ברש, ויהודי ביאליסטוק, כמוהם כיהודים בכל שאר המקומות, נגררו למות בידי יהודים.

בהודגנות זו עלינו לומר שאין אנו מכחישים שהיו הבדלים בין אנשי יודנראט זה או אחר. עובדה היא שהיה הבדל רב, למשל, בין ברש לבין רומקובסקי, בין צירינקוב לבין מרין וכיו"ב. אך הבדלים אלה לא היה בהם כדי להשפיע בשום שאלה גורלית ממשית של יהודי הגיטו. לפי שגם הטובים וגם הגרועים שבהם נגמנו עם אותו מוסד עצמו, שכל מהותו ותוכנו לא היו אלא ביצוע החוקים הגרמניים האנטי-יהודיים. בניגוד ליהודים המיימים השניים-במשלה נהג כל איש-יודנראט בדרך משלו בהתאם לאופיו, חינוכו ומידת השתרשותו בעם. ואולם בבחינת-הגורל הגדולה והמכרעת, שמהם חיים או מות, לא היה כל הבדל בין כולם. כל אחד מהם, הן איש-יודנראט "טוב" והן הגרוע שבהם, לא נרתע מביצוע אקציות ההעמדה. מותם של יהודי ביאליסטוק, ששם שלט ברש "טוב", לא היה קל יותר ממותם של יהודי לודז', למשל. שהיו נתונים לשלטונו של רומקובסקי. נתן א. אומר בצדק, שאלה שהלכו בדרך היודנראט "אנשים שונים היו", ואכן, כל אחד מהם הלך בצעדים משלו. אך טעות היא לומר, כי "שבילים שונים היו להליכתם זו". לדעתנו לא היה לאנשי-יודנראטים לסוגיהם שונים אלא שביל אחד ויחיד, ושביל זה הוליד להסגרת אחיהם בני-עצמם ליד האויב. על הצעדים בשביל הזה אומר יצחק קצנלסון: "אלה השוטרים — כמעט בלי יוצא מן הכלל, הפחותים שבפחותים, מזהמי מתוכם, מזהמי הנפש, הטוב שבשושן רים הרגז! להריגה, לכליה, שחרפת הנברא הם, רקב החלודה הם העולה במירביצה. אם אתה נתקל בהם, אתה בא ליד הקאה... הם המה החומר ההצוי ביותר לגרמנים, במין "אנשי" זה שמחו כמוצאים שלל רב. — הגרמנים, חיינו-טרף אלה, לשו בהם, יצאו את השאור המסריח הזה, שמוחו בתנורם ויצא הטומטום המכוער והנעוזה הזה — השוטרי "היהודי" כב"י כולו, שאין בו אף משהו מן היהודים ואף משהו מן האדם" (פנסק וויטל).

המקרה ד"ר יעקב ויגודזקי

בסיום דברינו אנו מוצאים לנתון להתעכב על דברי נתן א. בנוגע לד"ר יעקב ויגודזקי מחוללה, שהוצרך לשמש אף הוא מופת של איש-יודנראט טוב. אלא שנומרה זו אינה דוגמה כלל.

יש להוסיף, שגם נתן א. אומר, כי הושיטה הקובעת מן היהודים יילך לחיים ומי למיתה בידי הנאצים "הבדל אה לדי מעשים שאסור להבין להם ואסור לראותם כדבר המתקבל על השכל". והואיל וזוהי דעתו של המ"ש שרר על תוצאות המשאומתן, שומה עליו להסביר גם אם ידוע לו על איזה משאומתן אחר.

בכלל יש לנו הרושם, שכל הקונצפציה על המשאומתן שאולה מן הפרוב לימטיקה של הנעוזה-שחרור לאומיות שלחמו בזמנים שונים בארצות כבושות בידי כובשים זרים וגם כאן בארץ לפני מלחמת-השחרור שלנו. אולם דא עקא: אין ולא כלום בין זה לבין הפרובלימטיקה של הגיטו. שהיה בגיטו על היה על מה לנתן משאומתן. שם לא היתה כל אפשרות אלא לבצע את פקודות השלטון. לא היה ולא יכול היה להיות כל מאבק על מידה כזאת או אחרת של זכויות מדיניות ולאומיות. כאן המדובר היה בזכותו האלמנטרית של התינוק לחיים.

"הזכות להקריב חיי יהודים"

נתן א. לא הסתפק בהשוואת זכותם של היודנראט והמחחרת להלכה. הוא אף הביא דוגמה ממשית כדי שתקורא יוכל למשש בידיים ממש את שוויון הזכויות של שניהם. וכאן הגיע המשוור לשיא גישתו המוטעית לבעיות-הגיטו. הוא אמר כאן דברים שקשה למחול עליהם יותר מאשר על כל שאר דבריו: "אפילו הזכות הנוראה שנטלה לעצמה שיטה זו (משאומתן — ט.ב.) לפסק מי מן היהודים לחיים ומי למות בידי הנאצים — אפילו זכות נוראה זו גם ידי המורדים נצרכו מנחליה בקומם להשיב מלחמה וללון את הגיטו לשרפה ולכליון — משתפי-הפעולה אמרו, כי הם שולחים יהודים למות למען הצלת יהודים, המורדים קמו לדון את עצמם ואת הגיטו ועמהם למות למען הצלת כבוד העם". אין נתן א. מסתיר את התנגדותו לצורה הראשונה של הקרבת חיי יהודים, אך אין הוא אומר גם הנצרכו המורדים לצאת לקרב, ביועם שעלולים ליפול גם כאלה, שעוד היו להם (כפי שאפשר היה להאמין אז) סיכויים מסוימים להישאר בחיים. הוא רק אומר: "החיינו וחיינו של היהודי החדש בישראל וזאי קוראים בקול כי הצדק היה עם המורדים, אבל בחלונות הגיטו הנוער — עמדו נשים יהודיות וילדים יהודים המחויקים, במשקופי החלונות בלי שיהיה להם האומץ לקפוץ ללהבות". התפקיד רבי-החשיבות שמילא נתן א. במלחמת-השחרור שלנו בארץ, פוטר אותנו מן הצורך לשואלו אם הוא ציפה גם על ההגנה והפלימה לפני צאתם לקרב לקבל תחילה הסכמתם של "נשים יהודיות וילדים יהודים" כאן, שנשקפה להם הסכנה להיות מושלכים אל הים. לגבי כל הנשים והילדים, שלא היה להם האומץ לקפוץ אל הים (כפי שאפשר היה לחשוב אז) לא הגדילה מלחמת-השחרור את הסיכוי להישאר בחיים כלל וכלל. ואף על פי כן ידוע לנו, שלנתן א. לא היתה אף שום נקיפת-מצפון בנוגע להקרבת חיי-יהודים קשר פשוט להבין קיצו לא רעדה הדי שכתבה את השרות האלה, שבהן הושוו שני אופני הקרבת חיי יהודים — זה של היודנראט, שאב לא שלח מתוך עשרות המשפחות שלו אף איש אחד עם אלה שהוקרבו "למען הצלת יהודים" — וזה של האיר גון הלוחם, סבורני שהשוואה זו יש בה משום פגיעה קשה בכבוד המורדים שנפלו. שהשוואת זו עשה נתן א. עתל קשה לאירגון היהודי הלוחם.

ראשי-קהילות "טובים" ורעים

גם בנוגע לטענה על ראשי-קהילות "טובים" לא הסתפק נתן א. בדיוברים בעלמא — הוא הביא גם דוגמות ממשיות. נתן א. מספר לנו: "במשך תקופה ארוכה נמצאו בשלטונם של הגרמנים גיטאות ופאזות בארצות כבושות, שהמוקדים אף לא התיימרו ולא יכלו להתיימר לבוא בהם במקום אנשי-יודנראט". ולשם ביסוס דבריו, הריהו משריח גם את ריזוקת ביצטאטה שלו מתוך "להבות באפר" הריהו מעלה על נס את ראשי-יודנראט בביאליסטוק — ברש. הוא מספר לנו כיצד מנצל ברש לטובת היהודים את קשריו הטובים עם הגרמנים, שהיהודים נותנים לו את מלוא אימונם וכיו.

על כך יכולים אנו להעיר, שהציטטות מדברי רוזיקא אומנם נכונות. אך אין הן מתייחסות אלא לתקופה מסוימת בלבד, כאשר ברש שיחק משחק כפול, בהישענו הן על הגרמנים והן על המחחרת. שראש יודנראט אפילו תמן. הן אין תימה אפוא שבימי השקט החסיני שעברו על הגיטו היתה האוכ"ל לסיפה תולה בו תקווה ונתנה בו אימונו מובן שנתן א. מפריי מאוד כאשר הוא זוקף את קיום "הגיטאות השלוים" לזכותם של הברשים בלבד. באותה ציטאטה עצמה משל רוזיקא, שבה מדובר, שהיהודים מושלמים על יחסיו הטובים של היודנראט עם הרשות הגרמנית, יש גם דברים אלה: "והי חשוב ביותר — על מקצועותיהם המועילים, שאין להם תחליף". פלומר

השונים של היודנראט יכלו להיות אנשים טובים או גרועים, ואולם היודנראט ראש בתור שכזה היה ללא כל ספק זרוע נאצית עויינת לעם, ומקיני היודנראט חילחלו אף הבגידה. גם כאן הכניס נתן א. את משחק-המילים והשתמש בכל מיני שמות: "ראשי הקהילות", "שיטה של משאומתן" וכיו"ב. יכול אני אפוא להסכים לשימוש בכל המלים האלה, משום שדעתני אין זה משנה ולא כלום. שאלתני אחר: שיהיה מוסכם בינינו ב"א המדובר, שהגנו מתכוננים למיסגרת אחת ויחידה, מיסגרת שייצגה דרך, תוכן, אירגון, אויורה, מיסגרת זו שמה היודנראט וכל חבריו הם הם "ראשי הקהילות", שמדובר בהם.

נתן א. אומר: "אותו מרד הנראה לנו כאן וכיום כתגובה כה טבעית וכה מובנת מאליה ומוצדקת מאליה, כתגובה שכל מתנגדיה בשעתם לא יכלו להיות אלא אנשים עוררים ומרורים, או אנשים שיצר הכבוד האנושי גווע בקרבם, אותו מרד לא היה כלל כה טבעי ומסתבר מאליו למורדים עצמם". המשוור מתחנן בכך לומר, שגם המורדים היו להם ספיקות בנוגע לכונות הגרמנים, שאף הם חששו ע"א עלול המרד להחיש את מותם של יהודים, שאף הם נאבקו ולא פעם לא היו שלמים עם עצמם, שאף הם נתונים היו לאימת, להשפעת מעשי-התרמית הגרמניים וכו'. ואם אומנם כן הדבר, הרי "ברור" שאין מרחק רב כל-כך בין הלך-מחשבות זה לבין הלך-מחשבתם של "ראשי-קהילות", משמע שגם דרך "המשאומתן" היא דרך, ודרך זו אינה מוצדקת פחות מדרך המרד.

ואכן, לא היינו צודקים אילו אמרנו, שדרך המרד היה כל-כך מובן מאליו לגבי המורדים, שקמו ישר, וקבי ומי גובש הולך למן היום הראשון של המחחרת ועד למרד. הימים היו יותר מדי גרושי ועזוים, כשלונות ואכזבות, משאפשר יהיה לצעות בקו ישר כל כך לקראת מטרה מוחותית מראש. המ אורעות באו יותר מדי דחופים בזה אחר זה ויותר מדי היה בהם כדי לסחוף אתם את מגדליה-התקווה של הערים תליתלים של מכשולים, ואל אפשר היה ללכת לקראת המרד בדרך סלולה. אך מכאן ועד למסקנותיו של נתן א. עדיין רבה הדרך.

גיבנה של אי-הסתברות מאליה

האמת היא, שלא הרי אי-הסתברות מאליה של המרד לגבי המורדים כהרי אי-הסתברות לגבי "ראשי קהילות". אצל האחרונים היתה זו אי-הסתברות סובייקטיבית, שמקורה היה: כניעה, התנכרות לכל רעיון של התנגדות, ואף בגידה, ואלו אצל המורדים היתה אי-הסתברות מאליה אובייקטיבית, היתה מקורה היה: הקושי שבמעמדה מול כל הנאצים הבלתי-נוחים בשביל המ"ש רד. אך בכל מערבולת הבעיות, הסתי רות והקשיים, שהונח הביא בתוכם שמרו כוחות-המרד על עיקרון מקודש אחר, שהפך את המרד הבלתי-מסתבר מאליו למורדים" למסתבר ומסתבר מאליו ובסופו של דבר — לעוצה שקמה ונהייתה. עיקרון זה היה: לעז"ל, בשום תנאי ובלא תלות בסיכוי כלשהו אין למסור בידיים יהודים למות כדי להציל יהודים אחרים ותמ"ל, בכל התנאים, יש להגן על כל יהודי, בשעה שיבואו לקחתו למות.

העיקרון הזה לא הכיב בכל סערות הימים ההם, הוא שימש מצפון, שכייון

את כל המעשים והפעולות, הוא עמד מעל לכל החשבונות והשיקולים והיתה בו תשובה על כל הספקות המטרדיים ועל כל התיסוסים המייגעים. ובסופו של-דבר שימש גשר בין כל הניגודים הפנימיים ונהפך לקו-הגבול, שלא התייר כל רעיון על משאומתן בנוגע לחיים של יהודים.

ולעומת זאת לא היה לראשי-קהילות שום קו-גבול, לא כזה ולא אחר. הם דישדשו ביוון-הביצה עד ששקעו בה יותר ויותר בלא שיעור כל מעצור, ואם קובל נתן א. על שנשתרשה אצלנו גישה כזאת "שאנו מעמידים אל עמוד הקלון לא את הפושעים כי אם את עצם הקשר והמשאומתן" שבין ראשי קהילות ובין הגרמנים, אני יודע לאיזה פושעים ולאיזה משאומתן הוא מתכוון. שהרי אין לשכוח, ויש לנו כאן עניין עם משאומתן פושע. יש לזכור, כי אלה שניהלו את המשאומתן על מיספר היהודים שיש לספק מדי יום ביומו למות — הם הפושעים. נשמעו גם מה אומר יצחק קצנלסון על המיסחר במיספר ראשי היהודים: "כפריצחיות פרצו אל בית-הוועד, אל צירינקוב, נכנסו הקהילה, וכה קראו אליה אל הפרנס: לא עוד שישה נדרשו לא עוד נסכים משטת אלפים, רבבה נתנו רבבה — משפט קצר וחד וגס. — ומה תבכה אחרי הכל אדם הגון אותה... אך אל נא נכחד: היהודי בן-מוטע, וכי עיקר לך העשרה? ולשישה אתה מוכן? (שיר על העם היהודי שנחרה)

עלינו לומר מיד, בראשית דברינו, שהחייכו עם נתן א. על בעיות הגיטו אות אינו מן הדברים שעושים אותם בלב קל. לפי שזוהי ויכוח עם שיועז עליה, כי הוא שורף כן לפצעים האנר שים שגרמה לנו שואת האומה, שותף למאמצי כל גב יהודי שזווקף בתהום התורה והחידלות, ושותף לכמיהה לנצור ולהרויש לדורות, הבאת את הערכים הנעלים שנתגלו בקרב השבט היהודי לפני שעלה עליו הכורח. אנו יודעים אפוא נכונה, שאין לנו כאן ויכוח עם מגמה נפסדת, אלא עם ידוע ומסקנות בלתי-נוכחות, שפעולתן עלולה להיות כמוה כפעולתה של מגמה נפסדת. לפי שכל נסיון שלא לחשוף במידה מספקת את הרקב ואת השחיתות של התקופה ההיא עלולה, ביוודין או בלא-יודין, לפגוע קשות בערכים היקרים והנעלים ביותר.

"היות-הטרף שבין ראשי הגיטאות, הללו ועוזריהם ועושי-דבריהם, שום יד יהודית לא תקשור להם כתר" — את הדברים האלה של נתן א. אנו מקבלים בכל לב, ומשום שאין אנו מפקפקים בכנותם, לא נותר לנו אלא לראות את דעותיו כפרי של טעויות ושל מושגים בלתי-ברורים שדבקו ביהודי בעל רגש עמוק, אולי בהשפעת החושנות האינטואיטיבית שלא רחוק היום, כאשר יושלם טיחור הנאצים ושאר פושעי המלחמה, שוב לא יישארו מן התקופה הנאצית אלא פושעים שיצאו מקרב העם היהודי. איהשקט הזה, שמקורו אולי בעיקר בתת-ההכרה, מצווה עליו אפוא אלה לחמיר כל-כך עם בני-עמנו, להפחית עד כמה שאפשר את ההעמדה לעמוד-העל, להפגי עד כמה שאפשר את חריפות כתבי-האשמה. ואם דבר זה אינו ניתן לגבי כל הפושעים שמתוכנו יצאו, יעשה לפחות לגבי אלה שנקל יותר לייחס להם נסיבות מקילות. אם אמנם אלו היסוד הפסיכולוגי לדעותיו של נתן א., כי או אפשר עוד להבינו, אך לא להצדיקו.

בין השיר והפרוזה

דבריו של נתן א. בפרוזה (דבר) 28.5.54 באו להסביר את הדברים שהביע בשירו. אך למרבה הנאצה, היה הרושם שנתקבל מדברי-הפרוזה שלו קשה עוד יותר, והעיקר — הדב רים היו פחות בחורים ויותר גרושי סתירות מאשר הרוזי-שירו. כאשר המ שורר בשירו טען לביטול המחיצה בין אלה שנפלו עם נשק ביד לבין "גיבורי הפרנסים והשתדלנים", הכול הבינו את הדברים כפשוטם, והיינו שמונות היתה לאנשי היודנראטים, איש לא יכול היה להבין אחרת, שהרי הן למעשה והן מבחינת השם לא היו כלל שני סוגים של מוסדות או של צניגות רשמית בגיטו, ואין שלא נקרא אלה, פרנסים או אנשי היודנראט, הרי זה היינו-הך. בחשובה על התמרמרות המוצדקת שבאה ליד ביטוי בתגובתי על שירו ולא היה בי האומץ אלא להעמיד את הגיבורים שבין הפרנסים והשתדלנים לגינם בקצה-קצהו של פסוק זה, ואם גם על כך יצא הקפק, מקוץ פסחה אינטליקטטיבית וגמורה על כל הבחנה שבין פרנס לפרנס ובין שתדלן לשתדלן, הרי זה מוכיח רק עד כמה היתה חרתו של אותו פסוק מוצדקת וני צוה"ל.

העל השאלה, אם יש להדגיש את ההבדל שבין הפרנסים השונים, ואם לא, עוד נתעכב בהמשך הדברים. עתה אין אנו רוצים אלא לשאול: אם הפרנס או השתדלן פירושו אשור היודנראט, ואם איש-יודנראט פירושו פרנס או שתדלן — כיצד באה אפוא לביטוייה ההבחנה אצל המשורר עצמו, בדברו בשירו על "גיבורי הפרנסים והשתדלנים"? דווקא אלה המרגישים **אין להדגיש את ההבחנה בין אנשי יודנראט טובים וגרועים, דווקא אלה עלולים לבוא בטענה אל נתן א. על שלא נתן בשירו אף רמז קל שבקלים לאותה הבחנה שהיא תובע מני, בצינו את כל אנשי-היודנראטים כולם בשם "גיבורים", את הפסוק הגיבורים שבין הפרנסים והשתדלנים לא אמר נתן א. בפרוזה אלא בקשר עם טענתו שאנו אינו עושים כל הבחנה טענתו של המשורר שלא היה לו האומץ לקרוא בשם המפורש של אנשי היודנראטם אלא אמר פרנסים, אינה עומדת בפני הביקורת כל עיקר. שהרי השימוש בשם זה או אחר אין פירושו הבחנה כשם שההימנעות מן השימוש בשם כלשהו אין בה כדי לשנות את תוכן העניין עצמו. הדבר רק גורם לחוסר בהירות ולעירוב-מושגים.**

מדיים ומשמעותן

אבל לאחר שנתן א. הסביר לנו שבשירו לא נתכוון אלא לכבד את זכרם של אותם פרנסים שהיו ראויים לכן, היינו יכולים לראות את החייכוה היסודי ביינו כגמור. אף-על-פי-כן שדעותינו בנוגע להערכת הפרנסים ה"טובים" מהולקות מאוד, היינו שמחים בכל זאת, שהוסר מעל דרכנו מבטלו כבוד מאוד. אך לצערנו לא ניתן לנו הדבר לאחר שנתן א. לא הסתפק בפרוזה שלו בכיבוד זכרם של אנשים מוטימיים, שלדעתו היו ראויים לכן, אלא גם ביסס את הרעיון של היודנראט כשלעצמו והעמידו כבעל ערך רואה לזה של המרד. יש לנו כאן אפוא תפיסה מסוכנת עוד יותר מאשר בעיית ההבדלים האישיים בין אנשי-היודנראט השונים, שכן, החברים

בקרוב נאסר והובל אל בית-הסוהר שבלוקישק, שם יוגה בידי הרוצח הנאצי שווינגברג" (וישלים דליטא). לא ויגודזקי אינו יכול לשמש דוגמה לתפיסתו של נתן א. אין זה לכבודו של ויגודזקי להימנות עם אנשי-היודנראטים, ההגונים. הולמת אותו יותר תפיסת מקום ברשימת אנשי-המרד.